

Лідія ГОЛОМБ

ПОЕТИЧНИЙ ОБРАЗ СВІТУ В ЛІРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ПОЕМІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «ЩОРОКУ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: філологія. Випуск 20.
УДК 82.09. Олесь.

Голомб Л. Поетичний образ світу в лірико-філософській поемі Олександра Олесья "Щороку"; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються образи-символи Весни, Сонця, Вітру, на основі яких О. Олесь розбудовує свій поетичний образ світу в поемі "Щороку". Зроблено висновок, що центральний у поемі образ Вітру втілює творчий дар митця, його прагнення до художнього самовираження в слові через символізацію світу природи.

Ключові слова: образ світу, символ, творчий дар, Вітер, Сонце, Весна.

Summary. The article deals with images – symbols of Spring, Sun, Wind, on the basis of which O. Oles built his poetical image of the world. We came to a conclusion that the central in the poem image of Wind embodies creative gift of the author, his aspiration to self-expression in a word through symbolization of the world of nature.

Key words: image of the world, symbol, creative gift, Wind, Sun, Spring.

Лірична поема "Щороку" (1904-1910) синтезує головні прикмети поетичного світовідчуження О. Олесья, його погляди на людину та її місце у всесвіті. У творі своєрідно реалізується художня модель світу, втілена в метафорі "з журбою радість обнялась". Основу поєми становить схема людського життя з його етапними віхами, що символізують розквіт, зрілість і згасання людської особистості за зразком річного циклу природи. Подібні художні моделі прочитуються в циклі Б. Лепкого "Осінь" (1901), триптиху М. Вороного "Осокорі" (1903), збірці М. Філянського "Calendarium" (1911), драмі Лесі Українки "Лісова пісня" (1912).

Незважаючи на однотайно високу оцінку майстерності поєми (захоплені відгуки С. Русової, М. Сріблянського, М. Грушевського), дослідники розходяться в її інтерпретаціях.

М. Євшан із огляду на "фатальну конечність" життєвого циклу вбачає в творі "дуже сумну філософію" [2, с. 263]. Подібно до Фауста Вітер у поємі Олесья не може зупинити прекрасну миттєвість життя: "Посісти на свою власність одну хвилину, закоштувати її до дна, увійти цілою своєю істотою у вічний процес життя, почути себе на момент чимсь єдиним, з'єднаним душею, – се значить знайти для себе вічне щастя, найтвердший ґрунт" [2, с. 263]. Художню концепцію поєми М. Євшан, таким чином, пов'язує передусім із образом Вітру.

Певну співзвучність із позицією М. Євшана можна простежити в спостереженнях С. Єфремова, котрий у пантеїстичному єднанні О. Олесья з цілим світом, музикальним органом чи голосною луною якого він бажає бути, вбачає тугу за щастям, невловимість його на тлі вічної боротьби в природі. "Палкі поривання до щастя кінчаються у Олесья неминучим розчаруванням, вічним незадоволенням, непорозумінням між близькими істотами й самотністю..." [4, с. 307], твердить С. Єфремов. Обидва критики розширюють коло Олесьєвих творів, у яких звучить та ж сама "сумна філософія". М. Євшан називає в цьому плані "По дорозі в Казку" (Він – "се той сам вітер"), С. Єфремов – "Над Дніпром" та "Трагедію серця" [4, с. 307].

На думку П. Филиповича, "мотив шукання щастя й розчарування, самотності, нездійснених бажань, вплітаючись в мотив вічного круговороту природи, знаходить в цій поємі певну рівновагу" [10, 213].

М. Неврлий акцентує на інших моментах ліричної поєми. Він твердить, що "головною по-статтю твору є Весна-Україна, зображена в символічній оздобі української дівчини, яка безтямно закохалася в Сонце-Козака..." [6, с. 62]. Свої висновки дослідник обґрунтовує посиланням на авторитетні судження Л. Білецького, котрий вбачав у "Щороку" вияв "космічного пантеїзму, в центрі якого Весна-Україна займає перше місце" [6, с. 64]. Виходячи з полісемантизму образів-символів, можна, звичайно, прийняти аналогію між образом Весни та України, як і положення Л. Білецького, що в сприйнятті поєми "мимоволі шукаєш тої глибокої національної ідеї космічної любові Сонця й особистої поета до багатой й родючої української землі" [6, с. 64].

Із визначенням образу Весни як символу України беззастережно погоджується В. Погребенник, доповнюючи цю паралель мотивом любовного суперництва Сонця та Вітру, що, на думку дослідника, становить епічну основу дії в поємі [8, с. 375].

Нагадаємо, однак, що образ Весни посідає центральне місце тільки в першій частині поєми (1904), де зображено розквіт весняної природи, тим часом як у другій її частині увага автора переключасться на образ Вітру, з яким пов'язане нове коло поетичних асоціацій.

Чи не найбільш повно і з належною переконливістю основний зміст поєми та специфіку його художнього втілення розкрито в статті С. Денисюка "Між традицією і модернізмом (Поети-хатяни)", в якій дослідник дає таке узагальнене трактування твору: "...автор представив вічну містерію життя і смерті, неухильного згасання і неминучого воскресіння природи та людини, поданих як одне нерозривне ціле. Довколишній світ стає ніби побаченим очима втаємниченої в його сутність людини, нероздільної з ним, але й збері-

гаючої своє індивідуально-неповторне "Я". Гармонія у стосунках матеріального і духовного, об'єктивного та суб'єктивного, їх взаємоперетікання часом порушується, затьмарюється моторошними, лиховісними символами, що віщують майбутні катаклізми, потрясіння, катастрофи.

Однак, незважаючи на це, в персоніфікованих рухливо-змінних явищах природи О. Олесю змалював творчу завзятість, життєздатність та відродження енергії свого народу" [1, с. 179-180].

Цікаво, що, тонко вловлюючи важливі екзистенційні прозріння О. Олесю, філософізм, асоціативність, настроєвий діапазон поеми, жоден із згаданих дослідників не вдається до аналізу її текстової структури. Між тим розгляд поеми на рівні тексту може підтвердити чи заперечити наявні інтерпретації, додати нові штрихи до розкодування авторської концепції світу, символічно втіленої у творі.

Поема розпочинається відтворенням діалектики змін у природі напровесні, коли весь світ переповнений очікуванням тепла. Як твір, що передає музику життя, "Щороку" відзначається винятковим багатоголоссям. Поліфонічно звучить уже вступний фрагмент поеми – "Снігу, ой снігу якого!..". Ще виводить свою сувору мелодію зима, а все навколо вже ніби чекає "любого гостя якогось", озивається іншими голосами:

Наче тут віяли тихо вітри,

Віяли тихо й несли

Хвилі вишневого цвіту [7, с. 167].

Передвесняні лютощі морозу перериває сповнена земних пристрастей мовна партія дівчини, що постає у творі як символ самого життя. Сніг у тканині тексту – то неначе "рядна й полотна", виткані цією юною, повною сил істотою, яка не боялась "Зимового ранку/ Вийти на річку/ І прати до самої ночі". Передчуття кохання в еротичних мареннях дівчини втілюється в палючі поцілунки морозу:

Хай він обгортає стан мій дівочий,

Хай він, як парубок, в'ється круг мене,

Стискає руки

І в цюки цілує [7, с. 167].

За точним спостереженням Ю. Коваліва, "О. Олесю, переживаючи мить витончених осяянь, не погоджується на часткову "правду" видимих форм, не квапиться з референтною конкретизацією своїх видінь, що розгортаються на рівні чистих смислових значень, часто вживає слова на кшталт "наче", "мабуть", "мов" тощо, аби посилити жест натяку" [5, с. 6]. Розгорнуте порівняння, в якому з'являється символічна постать дівчини, – це і є той "жест натяку" на прихід весни, в контексті якого зимовий пейзаж сприймається як прелюдія кохання і розквіту життя.

Природа, що спить "під ковдрою білою", вирує віталістичною енергією: вона бачить у снах море, хмари, зоряне небо, чує крики птахів, зітхання вітру, шелест "степів неоглядних". А весна приходиться як довгождана, та все ж "дивне диво із див".

Уособлюючи в персоніфікованих образах Весни і Сонця життєдайні сили природи, що пробуджується навесні, поет творить видиво щастя як гармонії всього живого на землі:

Щастя! Ах, щастя,

Ти іноді все ж залітаєш

На землю безщасну! [7, с. 174].

Для О. Олесю, що сприймав життя як безконечний ланцюг гармоній та дисгармоній, щастя – це виключний і неповторний момент тимчасової перемоги радості в її одвічному змаганні з журбою.

"Весь чар Олесювої пісні, – твердить М. Євшан, – пливе з того щасливого злиття душі поета з душею природи, яке настає тільки в часі екстази. Поезія його, або бодай найщасливіші її моменти, – се екстаза" [3, с. 244]. Такого моменту "екстази" поет сягає в чарівній ліричній мініатюрі "В небі жайворонки в'ються...". По вінця переповнена мажором, "дзвоном радісних пісень", поезія відтворює торжество життя, буяння весняних сил у докільлі та в людській душі. Вона цілком відповідає визначенню О. Рисака, згідно з яким "поетична ідея-образ О. Олесю – це музично-кольорові імпресії, мелодії-барви, їх тональні модуляції" [9, с. 359].

Перша частина поеми завершується зображенням любовної туги Весни за Сонцем, що лягло спочити, поступившись місцем нічному світилу – Місяцю ("Квітами, травами...").

Як і кожна українська дівчина, що сумує за милим, дівчина-Весна зв'язується зі своїми почуттями саме Місяцю, адже він, князь ночі, за давніми народними уявленнями, володіє чарами, ворожбою, здатністю творити дива. Тож Місяць і творить їх – в унісон із настроями Весни й цілого світу, що пробудився до життя після зимового сну.

Ідучи слідами народних вірувань, у яких небесні простори ототожнюються з морями-океанами, поет удається до зображення розкішної ночі, коли місяць, як "злотний дельфін", купається в хвилях небесного океану і єдне небо із землею:

Кидався в хвилі

І знов вилітав,

Бризкав

І струшував срібло із себе.

Падало срібло,

Лилося на землю

І сріблило мрії землі [7, с. 175].

У єднанні неба і землі й настає свято весни, діються "чари ночі", коли в повітрі "дзвенять" поцілунки, щебетання солов'їв, лунає музика квітів і трав. Нудну прозу дня, в якій ми б "усе одгадали/ Усе б на частки поділили", автор протиставляє поезії ночі, яка обпоєє ворожбою, чарами казки й не велить "розгадувати тайни" життя.

Ці "тайни" розгадає пісня, слово поета. О. Олесю переносить у поему не тільки загальний настрій збірки "З журбою радість обнялась" ("Чари ночі", "Хвиля", "Ах, скільки струн в душі дзвенить!.."), але й прагнення вербалізувати красу життя, втілити в слові гру "кольорів стобарвних і живих", переливи звуків ("Жита з волошками, і луки, і гаї..."):

...Я в казку дивную свою
Усю фантазію ввільлю,
Зроблю усе живим, чудовним,
Таємності, розкоші повним, –
І в казці дійсність відіб'ю [7, с. 87].

Носієм цього прагнення виступає в поемі Вітер, творче самовираження якого послідовно передається через образи звукової гама. Вітер то "понад гаєм без стежки летить/ І тихо на кобзі зеленій шумить", то брязне "по струнах шовкових степів",

*То в гаю зламає гілку,
Стане, виструже сопілку
І на дудці тихо грає,
І проходим серце крає* [7, с. 186].

Кохання і все пов'язане з ним емоційне коло сподівань, ілюзій, радощів, тихого смутку, відчаю, жаги помсти, втілене в безнадійній тузі Вітру за Весною, служить у поемі тільки способом виявлення серцевинної сутності символу вітру як персоніфікованого уособлення творчого духу. У цьому плані Вітер у "Щороку" – автобіографічний образ, і спомин із років дитинства – «"вітром" я змалечку звався» – увійшов у текст поеми зовсім не випадково.

Як дух творчості, виразник музики життя Вітер О. Олесь своєю внутрішньою суттю найближче підходить до стихії вогненного, що втілює творчу мрію Грицька Чупринки – творця образів Огнецвіту, Метеору, Царя-Огню. Якоюсь мірою він співзвучний і з образами вогненного Перелесника з вірша Лесі Українки "Як я люблю оці години праці...", моря в ліриці М. Чернявського, Б. Лепкого, П. Карманського. Всі ці символи втілюють вічний неспокій, порив, пошук ідеалу, рух, спалахи натхнення.

О. Олесь майстерно передає не тільки основну тональність переживання, але і його різноманітні нюанси. Так, фрагмент Х ("Вітер любе...") відображає процес творчого самовияву поета через мінливу музику моря. У момент радості, душевного заспокоєння Вітер простягне руки до хвиль –

*І поллються з моря звуки,
Наче з арфи золотої, –
Тихі дзвони, тихі бої,
Все шептання...
Все зітхання...* [7, с. 177].

А в моменти збурення чуття, нестримних поривів духу море вдає іншу пісню:

*Але Вітер вдаре в струни –
І гримлять із хвиль перуни.
Море стогне, плеще, грає,
Береги гранітні крає,
І кричить...* [7, с. 177].

Оскільки кохання в зображенні автора поеми – це джерело натхнення, то й Весна благословляє Вітер на його "сльози, співи і зітхання": нехай "піснями землю гріє!" [7, с. 178].

Малоцікаву для нього пісню про "обопільне солодке кохання" автор поеми "доручив" співати Солов'ю, а свою увагу повністю переключив на муки Вітру. Почувши торжествуючу мелодію

щастя, яку принесло світові кохання Весни із Сонцем (пісня Солов'я), Вітер у безсилому пориві гніву стає супроти законів неминучого:

*"Так умри ж ти, навісна".
Засміялася Весна,
Раптом стисла Вітру руки
І розсипалась на звуки* [7, с. 182].

Відображаючи в образних персоніфікаціях метаморфози природних явищ, О. Олесь веде мову про перехід весни в літо. Тим часом як вічний протестант Вітер "конав і горів", не бажаючи змиритися з природним ходом подій та змагаючись із усевладністю часу, світ радіє приходу літа:

*В мріях дримає земля,
В щасті раює природа* [7, с. 182].

У фрагменті ХХІ ("Зелено, любо усюди!..") поет знову вдається до прийому, вже застосованого у вступному вірші поеми ("Снігу, ой снігу якого..."), – появи символічного образу дівчини. Тут цей образ постає в іншій іпостасі, хоч виконує подібну композиційну функцію, – відтворення радості буття, тріумфу молодості, передчуття щастя. Оповідь про дівчину, яка "наче" йшла з далекого хутора на весілля в село, поет ускладнює прийомом сну. Онірична фантазія дівчини розгортається у розлогу картину, в якій також відбувається метаморфоза. Перед нами вже не дівчина, яку після зустрічі з "козаком у золотому жупані" заливають хвилі щастя, а сама Мати-земля, що красується в блискучому сяйві сонця. Дівочі коси "хвилями в'ються в степах", стрічки "пллюються річками по луках зелених", "сяють розкидані збоку дукати / Ставки і озера" [7, с. 183].

Щедре літо – це свято любові, буяння життєвих сил, визрівання всього, що цвіло навесні. Тож і наступний, ХХІІ, фрагмент поеми ("Весілля скінчилось... Бубни одгули...") заповідає ранню осінь життя, заспокоєння після пережитих щасливих бур і піднесень:

*Розвіяні мрії, розвіяні сни, –
Ростуть під серцями дочки і сини...* [7, с. 184].

Із настанням пори ранньої осені приходить "примир'я, думки і нудьга". І тільки Вітер, – дух неспокою, поет Весни, – не хоче коритися цим вісникам нового етапу життя, коли надходить зрілість та рівновага. І герой-оповідач (автогерой поеми) нагадає своєму двійнику Вітру про нездоланні й непереборні закони життя:

*О Вітре, не мучся і тихо засни,
Давно щось росте і під серцем Весни* [7, с. 184].

Сповнений глибокого філософського змісту фрагмент ХХХV сприймається як хвилююча молитва вдячності Господу за радість продовження людського життя в дітях:

*Щоб нам затуманить наближення
смерті,
Нам діток Господь для утіхи дає...* [7, с. 188].

"Осінні" сторінки "Щороку" зблискують печаллю і радістю, втіхою від усвідомлення вічності життя на землі:

*Бавляться дітками, бавляться
квітками,
Моляться батьки.
Вишиває осінь на канві зеленій
Золоті квітки [7, с. 189].*

А час наближення зими, коли "Всі "Неминучістю" скуті давно", обіцяє появу нових радощів і смутків, які приходять до нас "щороку".

Лірична оповідь у поемі синхронізується з природним рухом річного календаря. Діалектика авторської думки поступово посилює елементи розмислу, рефлексій, медитацій. Із настанням осені збільшується вага своєрідного діалогізму поеми, "розмов" автогероя з Вітром, фактично з самим собою. Так, продовжуючи ключовий у творі мотив кохання, через який переломлюються роздуми поета про сенс життя, покору та протистояння долі, ліричний герой дає Вітрові "мудру" пораду ("Коли б я тобою..."):

*Коли б я тобою,
Мій Вітре, зробивсь,
Давно б я з другою
Кохавсь і любивсь [7, с. 184].*

Заперечення цієї житейської "мудрості" міститься в іншій сентенції, що утворює незгасність справжнього почуття ("Вітер носить, літає..."):

*Нащо, Вітре, ти голубиш
В серці мрію золоту:
Як ти д р у г у не полюбиш,
А забудь не зможеш т у [7, с. 192].*

Кохання як світле, красиве почуття, що його людина проносить через усе життя, поетизується в чарівній мініатюрі XLIII, написаній у формі романсу:

*Квітки любові розцвітають
Єдиний раз, єдиний раз.
Вони ніколи не вмирають
І вічно в серце раять нас [7, с. 192].*

У зображенні страждань Вітру, який прагне затримати те, що проминуло і вже не повернеться, проступають характерні для манери О. Олеся прийоми реалізації в слові теми любовної туги як одного з основних мотивів інтимної лірики в художній творчості. Ідеалізація минулого, пошук

Весни, бажання нової зустрічі з нею – всі ці епізоди служать у поемі завданню розкриття внутрішнього світу творчої індивідуальності митця тонкої, вразливої вдачі, вірної собі і в любові, і навіть у безсилах спробах "помсти", яка зрештою обертається примиренням, журбою втраченої радості:

*А розшукаю – тільки спитаю,
Здалеку гляну в небо очей
І понесу я муку безкраю
В чорні безодні вічних ночей [7, с. 188].*
Гострота муки полегшується сльозами:
*"Знайду, знайду..." – шепоче Вітер,
В безодні дивиться згори,
А теплі сльози доганяють
Каміння, кинуте в яри [7, с. 188].*

Асоціативність образного мислення поета творить картини, в яких теплі сльози осіннього вітру зливаються з туманами, що розлягаються над землею, наповнюють вологою отари хмар, розливаються дощами. "Пекельні пожежі" змагаються з "невпинними дощами", "смерті жнива" обіцяють воскресіння і нові спалахи життя.

Безплідні запізнілі пошуки Вітру, що втілюють сум за минулим, неясну романтичну мрію, тугу за нездійсненим щастям (відгомін мотиву "Айстр"), об'єктивізують тривоги й боління неспокійного творчого духу О. Олеся в його пориві до ідеалу та постійних пошуках шляхів самовираження у слові.

Поема "Щороку" – твір багатопроблемний і різножанровий. Сюжетна розповідь перемежується в ньому ліричними відступами, що виростають в окремі самодостатні твори лірико-філософського та медитативного плану в жанрах апострофи, романсу, поетичного афоризму, рефлексії, психологізованого пейзажу, які водночас доповнюють і увиразнюють ключові мотиви й символи тексту ("Надіє, надіє! Облудна мара...", "Що холоду, як сонце...", "Тигр, що людям давсь піймати...", "Хто із нас не ніс на гори...", "Осінь – вмирання...", "Втратити віру – що керму зламати..." та ін.). Мозаїка різномірних елементів поєднується в гармонію цілого, складаючи неповторний поетичний образ світу, втілений у символізації природних явищ та психічних процесів. Орієнтація на фольклорно-міфологічні уявлення українського етносу посилює національний колорит і глибинний ліризм творчого самовираження автора в поемі.

Література

1. Денисюк С. Між традицією і модернізмом ("Поети-"хатяни") / Сергій Денисюк // Молода нація: альманах. – 1999. – № 12: Вид-во "Смолокип". – С. 168-197.
2. Євшан М. Куди ми прийшли?.. Річ про українську літературу 1910 року / Микола Євшан // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор., передмова та примітки Н. Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 247-275.
3. Євшан М. Українська література в 1910 році / Микола Євшан // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор., передмова та примітки Н. Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 239-246.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. Вид. 4-е. Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача та статтею Наталі Павлушкової. – Мюнхен: Monachii, 1989. – Т. II. – 505 с.
5. Ковалів Ю. "...Ходім в мою душу, в мій храм...": Олександр Олесь на тлі критичної рецепції / Юрій Ковалів // Літ. Україна. – 1998. – 17 грудня. – С. 6.
6. Неврлий М. Олександр Олесь: життя і творчість / Микола Неврлий – К.: Дніпро, 1994. – 173 с.

7. Олесь О. Твори: у 2 т. / Олександр Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 959 с.
8. Погребенник В. Олександр Олесь /В. Погребенник // Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX ст. / За заг. редакцією О.Д. Гнідан. – У 2 кн. – К.: Либідь, 2006. – Кн. 2. – С. 360-399.
9. Рисак О. "Найперше – музика у Слові": проблеми синтезу мистецтв в українській літературі / О. Рисак. – Луцьк: Вежа, 1999. – 402 с.
10. Филипович П. Олесь / П.П. Филипович // Филипович П. Літературно-критичні статті / Упор., авт. передмови і приміт. С.С. Гречанюк. – К.: Дніпро, 1991. – С. 196-218.

Голомб Лідія Григорівна – доктор філол. наук, професор кафедри української літератури УжНУ.